

Felnő a költő (1965–1970)

*Mi megmenthetne engem, mi
megmenthetne téged,
szövetséget.
kezét,*

*valamely láncot kínál: bármilyen
A kezem nyújtom mégis, értelmem két
kötni a világ végét s a világ kezdetét.*

(Lánc)

„Adok be egy versike-kötetet”¹

A vázolt társadalmi és politikai változások, a személyes megszorítások között és ellenében születtek-e, születhettek-e egyáltalán komoly, értékes versek, regények, novellák – kötetek? Későbbi visszapillantás adhat csak kellő távlatot ahhoz, hogy feltűnjön: elhatároló minőségű, jelentőségű versek, kötetek születésének időszakáról van szó.

A korabeli levelek többségének elszórt jelzései alapján nem lehetne igazán következtetni a költői-írói műhely eredményeire. Mint az alcímként kiemelt mondat esetében: az a biztató, hogy a szerző nyilvánvalóan bagatellizálja saját munkáját, de a mozzanat mögött igazi elégedettség rejtőzik.

Azért oly fontos ez, mert ugyancsak jogos és megalapozott a gyakori panasz: nem dolgozik, nem tud dolgozni, bármennyire szeretne. És mégis: az irodalom tényei állandó, eredményes, magas színvonalú munkáról tanúskodnak. Úgy vélem, hogy a hatvanas évek második felétől kezdődik a költői pálya kiemelkedő jelentőségű szakasza. Egymást követi az a három verseskötet, amely eredeti, merész (s egyre eredetibb, egyre jelentősebb) lírai koncepciót és kifejezésmódot mutat fel. A *Színhelyek* (1965), a *Képeskönyv a vonalakról* (1967), majd a *Szövetségek* (1970) egy egységes költői világ vonulatának tagjai. S közöttük az első, a

¹ Levél Lászlóffy Aladártól. Kolozsvár, 1970. június 10. (Postabélyegző kelte.) A „versike-kötet” az ugyancsak jelentékeny *Szövetségek* lehet.

„görög” regény: a *Héphaisztosz* (1969) más szempontból érdemel figyelmet, más sorba illeszkedik. És mindehhez csatlakoznak a kisebb gyermekverskötetek.²

Kevés olyan Aladártól származó levelet találtam, amelyben – akár néhány odavetett szóval – ne tett volna említést éppen készülő vagy elkészült munkájáról. A hatvanas évek során ez folyamatos lendülettel történik. A *Színhelyek*, a második verseskötet után, rövidesen: „Befejeztem »kvázi« azt a rettenetes regényem és most versgyártással vagyok elfoglalva, küldök nektek belőle a héten egy hosszabbat, lássátok milyen ez a sütés” – olvassuk az 1968. november 4-én írott kolozsvári levélben, s a következő év tavaszán már beszámolhat: „Megjelent a görög könyvem, azt hiszem addig már kapok egy példányt és küldök.”³ Később, egy 1971. májusi levelében előbb önjónikus al-
pöffeszkedéssel így fogalmaz: „A regényem egyrészt zseniális. A »másrészt« nem érdekes emellett.”

De – visszalapozva a kiemelt levélbeli bejelentésre – itt igazán van alapja a szerénykedésnek: „Adok be egy versike-kötetet” – s a mondat folytatásával el is árulja belső elégedettségét, ehhez a versgyűjteményéhez fűzött bizalmát, „melyhez hasonló jókat még kívánok magamnak”. „Vékonyka, de vannak benne mostanában befejezett dolgok. Ha kész vagyok egészen, elküldöm.”⁴ A bejelentés jogos kíváncsiságot ébreszthet, de csak halványan sejtette azt, ami ekkoriban megy végbe a költészet kibontakozásában.

Hogyan és miért gondoltam és gondolom jelentősnek ezt a pályaszakaszt, ezeket a gyűjteményeket? Hogy érthető legyen, ahhoz nem elég a művekre hivatkozni, magát a szokatlan költészetet kell valamiképpen átláthatóvá tenni. Különösen akkor,

² *Levelek vándorlása*. Gyermekversek (1965); *Mekkora a kalapács?* Verses mesék (1967); *Nyolc vidám legényke*. Verses mese (1967).

³ 1969. május 16. „küldök”: mivel a következő héten Kopacz Mari jött Pestre. A már korábban is szóban forgó könyv, a „görög regény”, élete első regénye, a *Héphaisztosz*.

⁴ A *Szövetségek* Ali második olyan kötete, amelyről nemcsak írok, hanem meg is jelenik a kritikám Iliá Mihály jóvoltából a *Tiszatáj*-ban, s még a kötet megjelenésének évében! (Ami eddig sohasem fordult elő.) *Tiszatáj*, 1971/1. 77–80.

az újdonsága idején. A pusztá felsorolás csak az avatott olvasók számára mond valamit.⁵

Befogadás a szűkebb pátriában

Lászlóffy Aladár voltaképpen első verseinek megjelenése óta magára vonta a szakma érdeklődését. Nem panaszkodhat elhanyagoltságra. A Földes László-féle „*oroszlánkörmök*” emlegetésén kívül (1956 tavaszán), ezt követően az új költőnemzedéket üdvözlő cikkekben is többször, kiemelten bukkan fel a neve. Ugyanennek a fiatal írógenerációnak (a majdani első Forrás-nemzedéknek) a bírálatakor, az intelmek, elmarasztalások idején is többször ő a kirívó példa. S ez – még elmarasztalás esetén is – figyelmet jelez, figyelmet ébreszt. Az első verseskötet megjelenése után pedig az akkori kényszerű szelekciót, a szerkesztés megkötéseit tükröző versegyüttes lényegében szinte aránytalanul bőséges és összhatásában méltató visszhangot kap. Szinte minden lehetséges, fontos fórumon több mértékadó kritikus, író társ szólal meg mellette.⁶

A hatvanas évek új versgyűjteményei – de a külön említett görög regény is – hasonlóan s arányosan megérdemelt figyelemben, kritikában részesülnek.⁷

⁵ Ebben a kötetben találjuk az életmű pilléreinek – történelemfilozófiai credónak is – tekinthető nagy verseket (*Rotterdam-i bírák*; *Bulevárd Termopilé*), az oly jellemző, sokatmondó tömörségű pillanatképeket, mint a *Haydn*; *Szentilonán*; *Etika*, olyan nagy ívű gondolati prózaverseket-versprózákat, mint *A bronzkori temető*; *Information*; *A repülőgép lezuhanása*, ars poeticákat, mint amilyen *A költő*, s összefoglaló programvers-sorozatot, mint a kötet címmé is lett *Szövetségek*.

⁶ A kötetekkel és fogadtatásukkal mérlegelően, elemzően már említett, közelebbről megjelenő irodalomtörténeti monográfiámban foglalkozom. Ide iktatom viszont az első kötet, a *Hangok a tereken* visszhangját: Szócs István: *Érzékenyen élni*. Utunk, 1962/3.; Sóni Pál: *Korszerűség – nem modernizmus*. Utunk, 1962/25. (Újraközölve: Sóni Pál: *Művek vonzása*. Kriterion, Bukarest 1967. 321–330.); Székely János: *Valódi vagy kölcsönvett korszerűség*. Igaz Szó, 1962/8. 282–287.; Szász János: *A gondolkodó költő lírája*. Előre, 1963. május 28.; Kántor Lajos: *Akiket a szabad haza nevelt. Lászlóffy Aladár*. Igaz Szó, 1964/6. 922–926.

⁷ A *Színhelyek* fogadtatása: K. Jakab Antal: *A városlakótól a történelemlakóig*. Igaz Szó, 1965/10. 599–605.; Marosi Péter: *Versről versre*. Utunk, 1965/44.; Földes László: *Lászlóffy Aladár*. Utunk, 1966/41.; [Kolozsvári] Papp László: *Hagyomány és jelen a versmondásban*. Korunk, 1966/9. 1308–1312.

Ezek a hatvanas évek azok, amelyeknek idején jelentékenyen kibővül a figyelem köre. Hiszen végre Erdélyből is egyre többen, egyre gyakrabban, egyre távolabb utazhatnak.

A levelezésben is jól tükröződik ez a jótékony utazási hullám.

Kinyílnak a kapuk

Korábban még a Budapestre utazás sem volt mindennapi élmény. Most – voltaképpen a hatvanas évek végétől – egyre természetesebb és gyakoribb az, hogy hol küldöttségként, hol egyénenként érkeznek, sőt bizonyos ritmus szerint rendszeresen járnak a magyar írók Kolozsvárról, Romániából Magyarországra. Az is előfordul, hogy az utat nem is előzi meg magánszervezés, levélnyoma sincs, hanem egyenesen az irodalmi folyóiratban láthatjuk Aladár arcképét, bemutatkozását, hírét, abból az alkalomból, hogy azok között van, akik a „közelmúltban szerkesztőségünket felkeresték és munkatársainkkal elbeszélgettek”⁸.

A *Képeskönyv a vonalakról* c. kötetéről: Taxner Ernő: *Két fiatal romániai magyar költőről*. Új Írás, 1967/8. 127–128.; Kántor Lajos: *Figyelmeztető gongyűtés*. Igaz Szó, 1968/1. 95–102.; Miklós László: *Képeskönyv a vonalakról*. Utunk, 1967/41.; Szócs István: *Képeskönyv a vonalakról*. Utunk, 1967/49.; Szemlér Ferenc: *Egy költő képeskönyve*. Előre, 1967. november 22.; Szilágyi Domokos: *A szavak ereje*. Igaz Szó, 1968/1. 100–102.; Földes László: *Én és a mindenség*. Korunk, 1968/2. 214–222. (Újraközölve: Földes László: *A lehetetlen ostroma*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1968. 42.; Hornyák József: *A storyt hagyom beszélni*. Utunk, 1968/24.; Márki Zoltán: *Utazás a koponya körül*. Utunk, 1968/42.; Szakolczay Lajos: *Fiatal romániai magyar költők. Lászlóffy Aladár*. Napjaink, 1968/7.; Széles Klára: *Lászlóffy Aladár: Képeskönyv a vonalakról*. Tiszatáj, 1969/2. 179–181.

A *Héphaisztoszról*: Láng Gusztáv: *A legenda igazi arca*. Utunk, 1969/36.; Márki Zoltán: *Aréna. A költő szenvedélye*. Utunk, 1969/39.; Robotos Imre: *Eszmény és valóság*. Igaz Szó, 1969/11. 867–871.; Szócs István: *Három kemény szó*. Utunk, 1969/20.; Bánó Tibor: *A héphaisztoszi mérce dicsérete*. Előre, 1970. január 24.; Tóth Béla: *Három új magyar regény Romániából. Lászlóffy Aladár: Héphaisztosz*. Alföld, 1970/3. 94.

A *Szövetségek* c. kötetéről: Kántor Lajos: *Lászlóffy Aladár*. Utunk, 1970/14.; Király László: *A látogatás*. Utunk, 1970/29.; Varga Lajos [Márton]: *A fordulat kezdete. Lászlóffy Aladár: Szövetségek*. Napjaink, 1970/9.; Széles Klára: *Vita egy kritikával. Lászlóffy Aladár: Szövetségek*. Napjaink, 1970/10.; Széles Klára: *Újtípusú avantgarde a romániai magyar lírában*. Kortárs, 1971/4. 655–664.; Széles Klára: *Lászlóffy Aladár: Szövetségek*. Tiszatáj, 1971/1. 77–80.

⁸A Tiszatáj 1968. júliusi számában a Krónika rovat (685.) közli a vendégek névsorát, amely jellemző az időszakra, de a fogadás rangos voltára is: Ortutay Gyula akadémikus, V. Gyementyev szovjet irodalomtörténész, A. Karpov szovjet

S még ugyanebben az évben újabb, hasonló kiruccanásra kerül sor. Erről levélben olvashatunk: „*novemberben még nem tudom pontosan, ott leszek egy darabig*” – írja hanyagul Aladár 1968 őszén⁹, miután előbb Ilia Miskának üzent. Vagyis „csak úgy” s ily rövid időn belül Szegedre vezet az útja.

December elején pedig ugyancsak a megszokottság hangján említi: „*Páskándi nemrég jött haza*” Magyarországról.¹⁰ Páskándi Géza említése jól példázhatja azt, hogy a levélbeli könnyedség mennyire csak felszín, milyen súlyos, levelekbe nem foglalható élettények, előzmények feszülnek sokszor a természetesnek ható szófordulatok mögött.¹¹ A Magyarországra utazás így szinte „köznapivá” lesz, lehet – még ha bizonytalanságokkal is. „*...ím itt a május is* – olvassuk egy 1969-es levelében – *még mindig nem tudom mikor megyek s hova megyek.*” Bár másfelől jobb hírt is közöl: „*Mari viszont a jövő héten, kb. 22–23-án egy hétre el tud menni, vegyétek majd pártfogásba.*”¹² Egyre többször, egyre többfelé nyílnak az utak. Előbb a szomszédos országokba (említettem már, hogy Ali 1967-ben meghívottja lehet a neves költőtálatkozónak Strugába, majd lassanként a vasfüggönyön túlra is, ahonnan szintén érkeznek meghívók. Kányádi Sándor, mint sok

egyetemi docens és Benjámin László Kossuth-díjas költő mellett Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Tóth Elemér és Monoszló Dezső (utóbbiak a Szlovákiai Írószövetség magyar szekciója, illetve a pozsonyi Irodalmi Szemle képviselőiként) járnak Szegeden. S a felsoroltak közül Aladár arcképe kerül a borítólapra. (Kányádi már korábban szerepelt hasonlóan a Tiszatáj 1967. decemberi számában.)

⁹ Kolozsvár, 1968. november 4. Persze azért kissé egyszerűsített így a kép, amelyet a megelőző, Bukarestből küldött levélben közöltek egészítenek ki: „*En két hete utazom úgy, hogy például tegnapelőtt értem haza és tegnap este utaztam vissza és most újra haza.*” S ennek eredménye lehet a következő örömhír: „*Az útlevelem elvileg megvan, gyakorlatilag onnan várják a meghívást hivatalosan.*” Vagyis, akkurátusan egyeztetni kell a lépéseket, az előírt hivatali rendben. (Ami pedig a Kolozsvár és Bukarest közötti utazások sűrűségét illeti – két nap alatt kétszer –, azt csak az tudja felmérni, aki valaha már megtette ezt az utat vonaton, éjszaka, utazásonként 8–10 óra hosszát élvezve a nem éppen luxuskocsik kényelmét.)

¹⁰ Kolozsvár, 1968. december 1.

¹¹ Páskándi Géza szabad utazásának híre annál is inkább figyelmet érdemlő, mert „*az 1956 novemberében letartóztatott bolyaistákhoz kapcsolt ügyben (néhány ponton kiegészítette a diákszövetségi program-követeléseket) hat évet kapott, amiből több mint ötöt leült, utána Bukarestben volt könyvraktári alkalmazott, s évekig csak fordításait közölték (azokat is Óvári Géza néven).*” (Dávid Gyula közlése.)

¹² Kolozsvár, 1969. május 16.

másban, ebben is élen jár. A korábban idézett levélben olvashattuk az örömteli hírt: „Kányádi Sanyi tegnap utazott, Jugóban van valami estje.” 1969 tavaszán pedig már arról hallhatunk: „Kányádi még nem jött meg Olaszhonból.” 1972 októberében sor kerül Szilágyi Domokos élete első (és utolsó) nyugati útjára: Norvégiába utazhat Majtényi Erikkel, az oslói PEN klub meghívására.¹³ Ali Kányádiról beszámoló leveléből holmi kimondatlan, várakozó remény is kiérződik: „Én egyelőre ülök és dolgoznék.”¹⁴

Az ő számára a vágyott áttörés éve 1971 lesz. 1970-ben még csak arról írhat: „Nagyon kíváncszom hozzátok”. S hozzá kell tennie: „nem tudom, mikor mehetek s hogyan”. Ebben a bizonytalanságban az is szerepet játszik, hogy új életforma kockázatát vállalja. „Ha minden jól megy, elsejétől szabaduszm.”¹⁵ De még 1971 tavaszán is hasonló a kétség. Miközben a szokott heccelődéssel figyelmünkbe ajánlja a Pestre tartó Kányádit („Sándort szeressétek, én se szeretem, de behízelegte magát a lelkembe, mint fiatal”), saját utazásukhoz még csak a vágyakozás van meg. „...Az utazásokkal nem tudom mi lesz, nagyon vágyom Pestre is, máshova is, egyelőre semmi mozgás; ha máshova nem, őszön legalább hozzátok elutaznánk.”¹⁶

1971-ben lesz a várt áttörés: az első nyugati, párizsi meghívás, utazás éve.

Tehát örvendetesen megindul most már a kölcsönös látogatás. Az irodalmi kapcsolatok kölcsönös kiépítése.

¹³ Hogy milyen mély benyomásokat, milyen hatalmas élményt jelentett ennek minden mozzanata, arról versek, úti jegyzetek, rajzok sora tanúskodhat. „Előzetes”, részletek olvashatók abban a gyűjteményben, amelyet a költő halálának tízéves évfordulójára gyűjtött és szerkesztett Kántor Lajos (*A költő életei. Szilágyi Domokos – 1938–1976*. Kriterion, Bukarest 1986). A teljes útinaplót és az úti élmények egy részéről beszámoló írást nemrég rendezte sajtó alá Nagy Mária (*A Volga Nyugaton. Útinapló*. Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár 2004). Erről az útról hazatérvén, Pesten átutazva járt nálunk is „Szisz”, akiről többször írtam, de akivel személyesen először akkor találkozhattam.

¹⁴ 1970. augusztus 18. (Kiemelés: Sz. K.)

¹⁵ Uo.

¹⁶ Kolozsvár, 1971. május 31. (hétfő). A levél hátsó oldalán Kányádi Sándor kézírásával a szokásos apró üzenetek, utazást előkészítő telefonszámok, feljegyzések.

Irodalmi vendégjárás a „három T” világában

A mából visszatekintve elkerülhetetlennek látom az akkor köztudott, de ma már kevésbé közismert irodalompolitikai légkörnek, az irodalom hátországának legalább a körvonalazását.¹⁷ A hatvanas években – de még jóval később is – a határon túli magyar kultúra, irodalom iránti érdeklődés a „három T” világában nem tartozott a „Támogatott” tevékenységekhez, de még a „Túrt”-ekhez is alig, inkább „Tiltott”-nak volt nevezhető. (Saját emlékezetem ellenőrzésére sorba kérdeztem érintett kollégáimat személyes emlékeikről, s válaszaik nemcsak megerősítettek ebben, hanem pontosították és erősítették is e tapasztalat érvényességét.¹⁸) Külön tanulmányba kívánkoznak az idetartozó, feljegyzésre méltó momentumok. Csupán jelzésként körvonalazom ezt a különös „romantikát”, amikor bujkálásra kényszerültek, motozásnak, rendőrségi zaklatásnak voltak kitéve mindazok, akik rendszeresen utaztak, könyvet (ha kellett, más segítséget) vittek határon túli társaiknak.

Ennek ellenére sorra bukkantak fel, sokasodtak a látogatók.

Mindez nem hivatalos, legfeljebb megengedett, eltűrt tevékenység volt. S ide tartozott az is, hogy nemigen számított dicséretesnek a határon túli magyar irodalom rendszeres követése, még kevésbé az a törekvés, hogy ami odaát születik, az beépüljön a magyar irodalomtörténeti folyamatba, tudatunk egészébe. Mindezzel dacolva mégis kialakul, állandósul, és egyre növekszik a határon túli magyarokkal, ezen belül a közös kultúrával, irodalommal foglalkozó, rendszeresen levelező, olvasó, utazó, baráti kapcsolatot tartó irodalmárok tábora. Sokszor egymásról sem tudnak, vagy utólag (netán a vonaton, közös baráti körön belül) derül ki a hasonló szándék, a láthatatlan „közösséghez” tartozás.

Czine Mihállyal, Pomogáts Bélával intézeti kollégák voltunk a hatvanas évektől. S bár nem volt titok, hogy mindhárman erdélyi

¹⁷ Részletesen jóval később ír erről Alexa Károly: *A „T” a tét. Aczél György, a kultúrpolitikus*. In: *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből*. Szerk.: Halmos Ferenc. Gesta Könyvkiadó, Budapest 2004; Révész Sándor: *Aczél György és korunk*. Sik Kiadó, Budapest 1997.

¹⁸ A megkérdezettek: Szokolczay Lajos, Görömbei András, Bertha Zoltán, Pécsi Györgyi.

és egyéb irodalmi kapcsolatokat tartunk fenn, pontosan nem tisztáztuk (nem „fűrészeltük”) dolgainkat. Egy-egy pályaudvari, kávéházi vagy magánlakáson történő találkozás tette csak egyértelművé ezt az összefüggést. Például amikor a régi Hungáriában együtt találkoztunk Kányádi Sándorral, Fodor Sándorral, Páskándi Gézával. A több szálon szövődő, egymástól független személyes-irodalmi kapcsolatokra igen jellemzőnek tartom azt, ami a székesfehérváriakkal történt. Hiába voltunk egyetemi kollégák, s végeztünk együtt 1959-ben az ELTE-n, sőt voltunk közeli jóbarátok Román Károllyal¹⁹, csak évtizedek múlva (a nyolcvanas, kilencvenes években) derült ki, hogy – mintegy párhuzamosan – a miénkhez hasonló, folyamatos irodalmi-családi kapcsolat alakult ki köztük s más erdélyi írók, például Bajor Andorék, Páll Lajos között. De hasonló volt a helyzet Ilia Miskával, volt szegedi egyetemi társammal is. A különbség az, hogy ez utóbbi, hallgatólagos „együtműködés” már korábban kiderült, s gyakorlati közös tevékenységgé vált.²⁰ Különősfajta „illegálitás”, „fél-legálitás” volt ez. Megérdemelné az utólagos föltérképezést. Egyelőre itt messze a teljesség igényétől, csupán a személyesen ismert példákat jelezhetem, ezt is csak vázlatosan.

A már említettek: Czine Mihály, Pomogáts Béla köztudottan többször kitiltott kutatói, utazói voltak a határon túli magyarság irodalmának. Czine Miska, elsőként megismert intézeti kollégám, kedves segítóm 1955-től fogva volt Erdély-járó, s az első között vitte be az akkori magyarországi köztudatba Kós Károly, Sütő András nevét. Most meg persze a mi közös ismerőseinknek, ennek a láncolatnak is fontos tagja. Természetszerűen szerepel az Ali-levelezésben. („*Megkérlek még... Ugyanebben a pakkban utaztatom... a Móricz Zsigmond évforduló kapcsán közölni*

¹⁹ Román Károly végletes szerénysége ellenére Székesfehérvár kulturális életének prominens képviselőjévé vált. Vö. Páll Lajos: *Kedves Karcsi. In honorem Román Károly*. Árgus Kiadó – Vörösmarty Társaság [Székesfehérvár], 2003. 106.

²⁰ Ilia Mihály kapcsolatteremtő szerepére vonatkozólag I. Csapody Miklós Az „*organizáló muzulmánok*” és Dávid Gyula *A levelezés mint küldetéses műfaj* c. tanulmányait a hetvenedik születésnapjára kiadott Emlékkönyvben (Ilia. Szerk. Füzi László és Lengyel András. Béba Kiadó, Szeged 2004. 44–96.).

tervezett cikket Vita Zsigmond bácsi tollából, melyeket Czine Miska kellene kézhez kapjon” – áll Ali egy 1978-as levelében.²¹⁾

Pomogáts Béla már diákkorától foglalkozik az erdélyi irodalommal, az Erdélyi Helikon íróival, Kuncz Aladárral. Ennek az érdeklődésnek a révén kötődik egyre szorosabb, máig tartó barátsága Kántor Lajossal. Béla közvetítését látom Béládi Miklós kolozsvári megjelenésében is, majd mindezek fontos, irodalomtörténeti folytatásában. Abban, hogy a Budapesten megjelenő akadémiai irodalomtörténeti kötet sorozat (népszerű néven, a borító színe alapján, a „spenót”, illetve a „sóska”) számára elkészülnek az erdélyi irodalom, majd más „határon túli magyar irodalmak” bemutatását szolgáló fejezetek. Pomogáts és Béládi közvetítették a Kántor Lajosnak és Láng Gusztávnak szóló felkérést, akik el is készítették a kívánt áttekintést még 1970–71-re. A kézikönyv megfelelő kötete ugyan csak 1982-ben jelent meg Budapesten,²² viszont a pesti kézikönyvet jócskán megelőzve irodalomtörténeti áttekintésük napvilágot látott a Kriterion Könyvkiadónál (az első kiadás 1972-ben, a második, bővített változat 1973-ban). Ez a ma már, joggal, fogalomná vált „Kántor–Láng”.

Ebben az időben magam is a Kézikönyv megírásával foglalkozó Intézet XX. századi osztályának tagja voltam, s részt vettem a munkában, hol négerként, hol a magam nevével. Ennek ellenére pontosan nem tudtam közelebbit az elmondottakról. Így írhattam erről s Béládiról Aladárnak, de mellékesen, nem tudva a kapcsolatok lényegéről. Ali pedig, a másik oldalról, az örvendetesen sokasodó vendégjárás részeként, levélben regisztrálta az eseményeket: „... *A Béládi egyébként volt, Lajos-körökben forgott, egyszer, véletlenül találkoztunk, oda vert az eső*

²¹ Kolozsvár, 1978. november 25. A későbbiekben az akkor elterjedő „Béres-cseppek” megszerzése ügyében is Czine Mihály áll Csoóri Sándor, Kósa Ferenc mellett (1978. nov. 29.).

²² *A határon túli magyar irodalom.* (Vö. *A magyar irodalom története 1945–1975.* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. Ezen belül *A romániai magyar irodalom* című rész Kántor Lajos és Láng Gusztáv munkája 175–322.) Nagy előrelépést jelentett ez, hiszen mindaddig *A magyar irodalom története* VI. kötetében (1919-től napjainkig. Szerk. Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966) a „Kitekintés” című fejezet formájában (*i. m.* 868–1000.) csupán kis terjedelemben volt szó a határon túli magyar irodalmakról, s ezen belül a *Magyar irodalom Romániában* c. alfejezet összesen 76 oldalt kap (*i. m.* 924–1000.).

*ahol ők is álltak [...] Pista [Ágh?] mikor jön. Fontos sokminden előteremtése miatt s az időpont miatt. Mi ugyanis aug. [?] eleje – közepe [?] között tengeren sülünk, ha lesz alkalom. Írjatok sürgősen erről.*²³

A kiemelt levélrészlet is jelzi, hogy a kifejezetten irodalmi együttműködések és az egészen más típusú barátkozások, látogatások miként keverednek, főként a hatvanas évektől felpeteszült forgalomban. Sűrűsödnek, tágulnak a közvetlen kapcsolatok. A levelek említésének esetlegességében idézem a példákat.

...Voltak Gyurkáék [Sándor Gyurkáék] és nagyon szerettük őket, sajnos keveset maradtak, de minden oké. [...] Lajosék most jöttek haza, nem volt időnk még alaposat dumálni.

Anyámék mennek szeptember elején, talán augusztus 30-án indulnak. Drága Lacika amivel én ottmaradtam, azzal segítsd őket, ha tudsz valamit, még tanácsolj majd nekik, mert [...] ritkán utaznak, s szeretném, ha jól éreznék magukat. Kb. 30–31-én fel fognak hívni.

*Üdvözleteinket légszives add át ne csak úgy, a listát majd Gyurkáékkal kezd, Ághék, Hoppálék, nem írom végig...*²⁴

Pár hónap múlva fokozódik a jövés-menés, s ezzel együtt tágul a régi és új ismerősök köre:

Július 7 és 10 között a következő vendégek jelentették be érkezésüket: Boriék, Bányaiék négyen Újvidékről, Moldvayék ketten Hódmezővásárhelyről, Újvári Lajosék Pestről, Jenácsekék Mezőszengyelből. A mezőszengyelieknek lesz mit adnom, s lesz hova tennem őket (egy skatulyába) mert ők régi pénzt hoznak csak. A többi? Ott né...

A régi és új vendégekkel kapcsolatos kérések besorolódnak mindennapi irodalmi ügyeink közé.

Kéréseim (mert még élek) vannak:

²³ 1970. július (?). A postabélyegzőn a nap nem olvasható ki.

²⁴ 1970. augusztus 18. (Papp Lászlónak címezve.)

1. Igazán, ha egy kicsi-picit ráérsz Klári, a Bach-verset küldd el nekem a pakkból.

2. Vegyétek ki 15-ikén az ingem, ha meg van.

2. Üdvözljétek visszaössze a barátaimat, Ágh Pistáékat elsősorban, Péterffyéket, Batát, Sándor Gyurkát, mind (?) (A sorrend nem számít, úgysem mutatjátok meg a levelet.)

3. Meg fognak látogatni Anna Blandianáék Csehszlovákiából jövet.

4. Írd meg Editéknek, hogy üdvözlöm őket is, Kányádi és Székely János kapta meg csak a meghívást a Műhelyhez, nekem csak üzentek, de ez nem elég. Tudjuk, hogy el van halasztva, de írjanak egy rendes levelet már.

S persze, a szokott viccelődéssel zárul a felsorolás:

5. Legyetek jók.

6. Pápp elsőnek mehet mosakodni, amíg vissza nem költözöm.

Csaó, csók, írjatok! [rajz] Ali bácsi²⁵

Tovább tart a vendégforgalom növekedése. Még 1971-ben „svájci vendégek” utaznak Kolozsvárra. A korabeli bizakodó közhangulatra, családias irodalmi összefogásra jellemzőnek vélem, hogy a nyári elutazások miatt s a kellő fogadtatás gondjában efféle kollektív számbavételre kerül sor:

...augusztus hetedikén jöttem csak haza Bukarestből, Mari egy nappal előbb. Kányádiék szülés előtt, Jancsik most nőszült, Lajosék, Gusztiék nyaralni, Panekék detto – nem volt más megoldás, mint egy vállalkozó idegenre bízni, hogy ha itthon keresnek, irányítsa anyámékhoz őket s onnan hova. Persze ha nem telefonon keresnek!²⁶

²⁵ Uo.

²⁶ Kolozsvár, 1971. augusztus 10. kedd.

Befogadás – a tágabb hazában

Ebben az emberi sokféleségben bukkan fel a mi levelezésünkben is Ilia Miska neve.

Itt volt Ilia Miska.²⁷ *Írt Kabdebo, a Napjainktól, nagyon hizelgő és kedves. Én is nagyon hizelgő és kedves vagyok, csak most már mintha fizikailag is oszlásnak kezdenék indulni. Lehet, hogy beadom a kulcs-csomó egy részét. (Így elegánsabb mondani.)*²⁸

Később derül csak ki, hogy ez a többi között említett „felbukkanás” többet jelent annál, hogy az eddigi heterogén névsor egy új névvel bővült. Számunkra, számomra elsőként ő a konkrét és gyakorlatilag összekötő irodalmi láncszem. Az, amely folyamatos, és immár Magyarországon írásban fennmaradó irodalomtörténeti hiánypótlás lesz. S amelyik – közvetlenül Aladár s mi kettőnk író-olvasói találkozására szempontjából határt képvisel. „Határ”, amelytől kezdve a két diák, két pályakezdő magánleveleinek poétikai eszmecseréjéből következetes „hivatalos”, „szakmai” kritikai együttműködés kezd kialakulni.

A kezdeményezés – Ilia Mihály részéről –, mint az eddig felsoroltaknál – egyéni. 1967-től veszi fel a kapcsolatot Gáll Ernővel, aki akkor már tíz éve főszerkesztője a nagy múltú Korunknak. A kapcsolat rendszeres, folyamatos szakmai levélváltásként, elmélyült baráti együttműködésként válik folyamatosná. A megőrzött levelezés gondos elemzője kideríti azt is: Ilia részéről jóval korábbi az Erdély iránti érdeklődés. A levelekben ír például nyolc évvel előbbi, 1959-es erdélyi útjáról, Kelemen Lajossal való találkozásáról.²⁹ Ilia Mihály folyamatos, szívós és elmélyült figyelme joggal vált legendássá. Kántor Lajos „a levelezés 20. századi magyar bajnoká”-nak, „korunk

²⁷ Ilia Mihály neve Erdélyben akkor köztiszteletnek örvend. Emberi, kulturális kapcsolataira vonatkozólag l. korábbi (20.) jegyzetemet.

²⁸ Kolozsvár, 1970. (június 10.? Dátum nincs a levélen, a postabélyegző elmosódott). (Kiemelés: Sz. K.)

²⁹ Dávid Gyula: *A levelezés mint küldetéses műfaj*. In: *i. m.* 45, 47.

Kazinczyjára”-nak, a „Nagy Összekötő”-nek nevezi.³⁰ Magát az „*Ilia-jelenséget*” Gáll Ernő is rendkívül ösztönző „*kulturális tényező*”-ként határozza meg. Ami az egyik legfontosabb: „*Az Ilia-effektus jóvoltából oldódott a kisebbségi elszigeteltség, csökkent a magárahagyottság, a magány kínzó érzete s a távlatvesztés.*”³¹ Ennek az önkéntes, de alapos figyelőszerepnek azonban csak egyik tárgya Erdély, hiszen – állandó olvasás, levélváltás formájában – kiterjed gyakorlatilag mind az öt világrész magyar nyelvű irodalmára, íróira. Ez az „egyszemélyes intézmény”-jelleg, különleges, állandó érdeklődés, tudás akkor válik – adott szempontunkból is – igazán gyakorlativá, amikor a szegedi Tiszatáj című lapnál előbb munkatárs, szerkesztő, majd főszerkesztő lesz. „...először és főként az általa szerkesztett Tiszatáj révén érvényesült” a kiemelt serkentő hatás – jegyzi föl Gáll Ernő.³² Főszerkesztősége lényegében 1972-től 1974-ig tart. De jóval előbb nagy szerepet játszik már a lap egyedi profiljának kialakításában. Majd pedig az országos kulturális botrányt előidéző leváltása s ennek visszhangja évekig, máig felháborít. Egyike ez a Kádár–Aczél-korszak nagy vihart keltő, jellegzetes skandalumainak. A hivatalosan hangoztatott sajtó- és gondolatszabadság nyilvános és durva megsértésének.³³

³⁰ Kántor Lajos: *A kapu. Ház, utca, város (ország). Családragény-vázlat naplókkal, levelekkel hitelesítve.* Balassi Kiadó – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár 2004. 123.

³¹ Gáll Ernő és Ilia Mihály levelezéséből: Látó, 1997/61.; Gáll Ernő: *Az Ilia-effektus – Erdély felől nézve.* Forrás, 1994/9. Idézi: Csapody Miklós: *Az „organizáló muzulmánok”.* In: *i. m.* 66, 68.

³² „...a tabuizáltság, az elhallgatások idején [...] rendszeresen és következetes módon figyelemmel kísérte a [határon túli magyarok kelet-európai összefüggések között alakuló] sorsát” – folytatódik a följegyzés. „...ez a Mihály egész intézményeket pótol” – írja másutt Gáll Ernő. (*Új élmények – régi emlékek.* Korunk, 1977/6. 479–480. Idézi: Csapody: *uo.* 71.)

³³ „*Ilia Mihályt 1972 márciusában, a Tiszatáj 25. évfordulója alkalmából Ilku Pál művelődési miniszter még a »szerkesztőség legrégebb munkatársaként« köszöntötte, mint aki »közel másfél évtizedes odaadó szerkesztői munkájával és értő kritikai tevékenységével hozzájárult ahhoz, hogy a folyóirat szocialista irodalmunk megbecsült műhelyévé fejlődött«.* Ilia kevéssel ezután József Attila-díjat kapott, majd pedig kinevezték főszerkesztőnek” – írja Csapody Miklós és utal Gyuris György és Lengyel András részletes tanulmányaira. (Vö. Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997.* Somogyi Könyvtár, Szeged 1997. In: *Szeged múltjából.* 5. 124–152., 106–108.; Lengyel András: *Egy irodalomszervező pályája.* Vázlatféle Ilia Mihályról. Forrás, 1994/9. Mindketten beszámolnak arról is, ami mindezek után, két év múlva történik: a hirtelen leváltásról 1974-ben s ennek háttéréről. A Tiszatáj-

A mi itt kiemelt ügyünk egyik apró részlete a vázolt irodalmi, irodalompolitikai folyamatnak, amelyben élenjáró Ilia Mihály s a Tiszatáj szerepe.³⁴ Később, más módon csatlakozik e törekvéshez a Kortárs, majd más szépirodalmi lapok.

Eleinte Ilia Kovács Sándor Ivánnal karöltve szervez, szerkeszt. Mindketten egyetemi társaim voltak Szegeden, s most (összebeszélés nélkül) erdélyi irodalmi érdeklődésünk, ottani barátaink is közösek, így aktív résztvevőként, együttműködőként kísérhetem figyelemmel az örömteli folyamatot. Több mozzanat nyoma levelekben is fennmaradt.

1968-ban már írtam a Tiszatájnak. A levelekben is szó van erről („*újabb kéziratot várva*” – zárja levelét Kovács Sándor Iván az év november 15-én). Találok írásokat, amelyek alapján akkori irodalomtörténeti munkáimból ajánlhattam fel tanulmányokat. De rövidesen kialakult az a gyakorlat, hogy kifejezetten az erdélyi kortárs költőkről-írókról kérnek tőlem recenziókat. Ezek feladata volt annak idején maga a bemutatás is. Hiszen a legtöbb határon túli magyar író neve, munkássága szinte egészen ismeretlen volt itthon. Jelentős ismerethiányt kellett ezekkel az írásokkal pótolni. Ez végiggondolt, következetes programként tükröződik például Ilia Mihály egyik, 1970 eleji levelében: *„Kedves jó Klári Barátném! Megszégyenítően kedves a te ajándékod, és bánt a dolog, hogy ennyire elhanyagoltam a levélírást, pedig lett volna miről*

ügy okai lényegükben a rendszerváltás után derülnek ki, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának dossziéiból. L. részletesen: Csapody: *i. m.* 70–74. Valamint Müller Rolf: *A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja*. Kortárs, 2001/7. 39–68.; uő: *Tisza(táj)szabályozás. Egy folyóirat az ár ellen*. In: *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből*. Szerk.: Halmos Ferenc. Gesta Könyvkiadó, Budapest 2004. 198–199.; Gáll Ernő: *Az Ilia-effektus – Erdély felől nézve*. Forrás, 1994/9.; Vekerdi László: *Ilia*. In: *Ilia-émlékkönyv*. 9–20. 13.)

³⁴ A Tiszatáj kiemelkedő szerepéről még 1973-ban írt Marosi Péter. Igen megtisztelő minden sora (akkor is, ha talán udvarias túlzástól sem mentes), mindenképpen szándékunk, szándékom visszaigazolásának tekinthető. *„...Nincs sok romániai magyar irodalomkritikus – áll a cikkben –, aki többet és kompetensebben írna nemzetiségi irodalmunk legújabb jelenségeiről, mint Magyarországon Ilia Mihály. Elsősorban neki, aztán Széles Klárának, Pomogáts Bélának és Szokolczay Lajosnak köszönhető, hogy a Tiszatáj olvasói egyre átfogóbb, hitelesebb, sajátosságaiban is egyre árnyaltabb képet kapnak irodalmunkról. Ezt a maga teremtette hagyományt kívánja [...] továbbfejleszteni a szegedi szerkesztőség”* (*Hírünk a Tiszatájban*. Utunk, 1973. augusztus 3. 2.). Kántor Lajos pedig évtizedek múltán emlékezett meg kitüntető megbecsüléssel *A szegedi kapcsolatról* (Korunk, 1998/9.).

véleményt cserélni. Mentségem az, hogy a Tiszatájnál nagyobb átalakulás volt, aminek vitája már egy éve húzódik és engem igen erősen izgatott.” Így kezdődik a levél.³⁵ Majd sorakoznak a tervek, Kovács Sándor Ivánnal együttműködve. Mint ahogy azon a nyáron Erdélybe is együtt utaznak.³⁶

Iván a kritikai és tanulmányrovat vezetője, enyém a vers- és örökségrovat meg a kisebbségi magyar irodalmak ügye. Erről sikerült kihasítanom egy kis rovatot Figyelő címmel. Ide elvárlak kedves munkatársamnak.

Megtisztelő a felkérés, Ilia Mihályt már egyetemista korunkban is köztisztület és elismerés övezte, joggal. Maga a feladat pedig teljesen egyezik saját – immár évtizedes, titkos – terveimmel.

A továbbiakban (ebben a szervező levélben, majd a későbbiekben is) a kért, tervezett témák, cikkek, határidők pontosítása, technikai intéznivalók egyeztetése a lényeg.

A leveledben jelzett kritikákról (erdélyi dolgokról) bővebben írnék természetesen előre is kérem azokat [...] Székelyről (a Jánosról) és Hervayról szóló írásod szívesen venném április közepe táján, vagy hozd magaddal Szegedre, mikor jöttök és tegyétek be a szobámba, hiszen ott fogtok értekezni³⁷, azon az emeleten. Szilágyi Domokos új kötetéről már volt kritika a Tiszatájban. Májusban három regényről írtam (Bálint, Szemlér, Beke Gy.), kész van egy tanulmány 5 erdélyi népmesekiadványról. A Figyelő csehszlovákiai és jugoszláviai, sőt kárpátaljai is akar lenni.

S a kortárs irodalmi tennivalók számontartásával együtt, ennek gondosságához hasonlóan, mindig szó van az írók, kollégák, barátok köznapi gondjairól, ha lehet, a segítség esélyeiről, szükséges könyvek eljuttatásáról. Találkozások egyeztetéséről, egymás elkerülésének megelőzéséről. Itt:

³⁵ Szeged, 1970. márc. 26. Az „átalakulás” akkor Havasi Zoltán (az egyetemi könyvtár igazgatója) főszerkesztőségét jelentette, más munkatársak (Andrássy, Dér, Papp Zoltán) eltávozását.

³⁶ „Ivánnal két hétre Romániába megyünk, április 1-jén vagy 2-án indulunk.” Uo.

³⁷ Azon a nyáron Szegeden az MTA Stilisztikai és Verstani Bizottsága – Hankiss Elemér rendezésében novellaelemző szimpózium volt.

Írj, mert a szövegelemző konferencián nem találkozunk. Ivánnal két hétre Romániába megyünk, ápr. 1-jén vagy 2-án indulunk. Az írószövetségtől kaptuk a kiküldetést. Reszketve gondolok arra, hogy Ali és Laji [Kántor Lajos] elfogadták a te meghívásodat és nem találkozhatom velük Kolozsvárott. Lajosnak kb. egy hónappal ezelőtt hivatalos úton elküldtettem a Vil. Lex. 1. kötetét, nem válaszol, talán csak nem sülyesztették el a könyvet?

Azon a nyáron mindenképpen jól sikerült az összehangolás. Teljesült Miska kívánsága, mely szerint: *„Éreztétek jól magatokat Szegeden és gondolatok ránk, akik majd a Hargita alatt bolyongunk abban az időben.”*³⁸ Mintegy teljessé lesz a földrajzi-szellemi kör, ha hozzáteszem, hogy a szegedi konferencia után a szimpóziumról a Korunkban írtam beszámolót Kántor Lajos felkérésére.³⁹ Az akkor még újdonságnak számító kolozsvári résztvevők közül az ott megismert P. Dombi Erzsébet könyvét recenzáltam.⁴⁰

A szegedi konferencia utáni első lliá-levél körvonalazza a további közös feladatokat is. A szerkesztő szellemi féltékenységével is megtisztel: *„Máris féltékenyen gondolok arra, hogy a Kortársnak eladtál valamit, ami idevágó lett volna. Ha sikerül, lopd vissza tőlük.”* *„A legnagyobb haraggal olvasom lapodon, hogy erdélyi dolgod eladtad a Kortársnak. Miért nem nekem?”* Azért nem – mondom most utólag is –, mert a szóban forgó, áttekintő jellegű tanulmány az erdélyi irodalomról szóló első munkámként még a hatvanas években készült, s nyomban a Kortárshoz vittem. Aztán nem akartam visszakérni. Holmi általános út-egyenesnek szántam. (*Új típusú avantgarde a romániai magyar lírában* címmel Székely János, Kányádi Sándor költészetéről mint előzményről írtam, s Páskándi Géza, Hervay Gizella, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár szerepelt egy-egy tömörített portréval.) Nem is gondoltam, hogy mekkora késéssel s milyen méltatlan módon – a folyóiratszám végén – jelenik majd

³⁸ Az idézetek ugyanabból az 1970. március 26-i levélből valók.

³⁹ *A novellaelemzés kérdései*. Korunk, 1970/12. 1926–1929.

⁴⁰ Akkoriban írta, jelentette meg kitűnő könyvét, a színesztéziával foglalkozó *Öt érzék ezer muzsikája* címűt. (Vö. ItK, 1978/5–6. 758–759.) Martinkó András az első értékelői közé tartozott. Ma is hiánypótló lenne a könyv újramegjelentetése.

meg.⁴¹ Szerencsére Miska, mint mindig, a közös érdeket tette első helyre, s a rá jellemző céltudatos bölcsességgel nyomban a következő lépésre gondol és intézkedik: „Rögtön írom, hogy Lászlóffy Aladár könyvéről írj kritikát. [...] nyugodtan megcsinálhatod korrektúrából. Jószérivel ezért hoztam. Lehetőleg jún. 15-ig készülj el vele, alkalmasint értesíts, hogy hány flekk lesz az anyagod. (4-5 flekknyire gondoltam, de belátásod szerint dönts te...)” S nem feledkezik meg egyébfajta közös dolgainkról sem. „Május végén megkereslek benneteket, hogy végre beszélhessünk egy kicsit az egész erdélyi ügyről, meg pletykázhassunk stb.” „Ui. ... [Tamás] Attilának átadtam-e a dolgozatod? Hiszen még akkor, mikor megjött!”

Ez az itt kért recenzió (egyben még mindig egyféle bemutatás) a Tiszatájban Lászlóffy Aladáról szóló második (s egyben nekem egyébként is második erdélyi) közleményemként meg is jelent. A fent jelzettek szerint, tragikomikusan, mindkettő előbb⁴², mint az általános bevezetőnek szánt, korábbi körkép a Kortársban. Persze (utólag gondolom) akkoriban a főszerkesztőnek nem volt olyan egyszerű a dolga az erdélyi témákkal, mint másféle, politikailag nem vitatott kérdésekkel. S feltehető, hogy a fővárosban mégényesebb lehetett, mint például Szegeden.

Mindenesetre – saját, megőrzött dokumentumaim szerint – ezzel az Ilia tanár úr haragját (igazán nem szándékosan) kiváltó üggyel nem a Tiszatáj *ellen* foglaltam állást. Még kevésbé őellene, esetleg Kovács Sándor Iván mellé állva. Mivelhogy kettejük közt szakításra kerül sor, emberileg, irodalmilag egyaránt. De ez később történik, 1971 késő tavaszán.⁴³ Az eddig említett mozzanatok idején még teljes az egyetértés. Én legalábbis ezt tapasztalom. Például Ivántól kapom Szegedről, Tiszatáj-levélpapíron a következő sorokat: „Lászlóffy Aladár: Szövetségek

⁴¹ Kortárs, 1971/4. 655–664.

⁴² Lászlóffy Aladár: *Képeskönyv a vonalakról*. Tiszatáj, 1969/2. 179–181. Uő: *Szövetségek*. Uo. 1971/1. 77–80.

⁴³ „Iván a Kortárhoz ment. Haraggal ment el, majd szóban erről” – írja maga Ilia Mihály a következő évben, 1971. március 13-án. S azonnal hozzászól: „...Szeretném, ha [...] sűrűbben jelentkezneél. Kérlek, hogy állj elő javaslataiddal [...] szeretném, ha kedved szerint írnál valamiről.”

c. kötetéről írt kritikádat januári számunkban hozzuk.⁴⁴ S ugyancsak emlékezetes számomra az a karácsonytáji ritka, meglepetésszerű alkalom, amikor Lászlóffy Aladár is itt van Pesten, s Szegedről együtt utazik fel Ilia Mihály, Kovács Sándor Iván, Rigó Béla. Nem felejttem el a bevonuláskor valóban ünnepi örömmel fénylő arcokat. A Fialal Művészek Klubjában van az irodalmi est. Aladár mint bemutatott költő van jelen, Farkas Gabi gitározik és éneklí Rigó Béla megzenésített versét.

Ez időtől fogva folyamatossá válik az erdélyi kritikák közlése mind a Tiszatájban, mind a Kortársban – e tekintetben nem válik el egymástól a két volt szerkesztőtárs koncepciója. Sorra érkeznek hozzánk is az ajánlattevő vagy jóváhagyó levelek. Néha összezőrdülések is. „Megkaptad-e Páskándi drámakötetét? Lenne-e kedved hozzá?” – írja Miska nekem 1971 év elején.⁴⁵ „...Klári jelezze tervét, miről írna szívesen” – szerepel egy kettőnknek írt levélben.⁴⁶ Majd egy rábeszélő javaslat: „Szilágyi–Palocsay Fagyöngy c. kötetét megcsinálnád-e?”⁴⁷

Ez a(z egyik fajta) közelebbi irodalmi háttére, mindennapi „közége” annak, hogy a jelzett felsorolásban (nem kis késéssel, várakoztatással), de mégis megjelenhettek végre Magyarországon is Aladár verseiről az első cikkek, köztük saját első recenzióim, tanulmányaim is. Az adott szemszögből nézve – az „író-olvasó találkozás” folyamatát követve – a Budapestről figyelt képet helyezem előtérbe. Kettőnk levelezésében, irodalmi kapcsolatában elkezdődik az az újabb időszak, amelyet nevezhetnék úgy is: *Levelezés, eszmecsere: nyomtatásban.*

Ezt a változást, időszakot érzem én az „író-olvasó találkozás”-ból kialakuló „író-kritikus párbeszéd”-nek.

⁴⁴ A dátum: Szeged, 1971. november 19. S a befejezés: „Házad népével együtt üdvözlő!” Ez utóbbi Kolozsvári Papp Lászlóra vonatkozik, akinek sok műfordítás után Iván első közt ismeri el és becsüli szépirodalmi munkáit.

⁴⁵ Szeged, 1971. március 13.

⁴⁶ Szeged, 1971. április 7.

⁴⁷ Szeged, 1971. szeptember 9.

„Nyomtatott irodalmi párbeszéd”

Ez természetesen csak kis mozaikdarabja a már emlegetett „*tágabb hazai befogadás*”-nak, amikor a személyes hangvételt felváltja a tárgyias (tárgyilagosságra törekvő) stílus, fogalmazásmód.

Az adott háttér talán magyarázatot adhat arra, hogy miért és minek ellenében volt szükség minduntalan – ismétlődően – holmi bemutató, ismertető szövegre az egyes kötetek elemzése, recenziója előtt. Illetve: miért fektettem hangsúlyt arra, hogy lehetőleg ne csak egy-egy költőről, műről írjak, hanem érzékeltetni próbáljam hovatarozását is. Pótolni próbáltam az ismereteket, „be akartam hozni” a szándékosan létrehozott lemaradást, áthidalni az ugyancsak szándékosan létesített szakadékot anyaország és elszakított területek kultúrája, irodalma között.

Akkori írásaim lényegét ma is vállalom. Persze, ma olvasva, túlbeszéltnek, túlmagyarázóknak bizonyulhatnak.

Természetesnek és indokoltnak vélem ma is, hogy a Lászlóffy Aladár-jelenség megértéséhez, elhelyezéséhez szükségesnek tartottam előbb az egész kortárs-generáció: az „első Forrás-nemzedék” bemutatását. Az ő megismerésükhöz pedig nemcsak a (talán) közvetlen előzménynek is tekinthető Székely János és Kányádi Sándor – s a külön utat járó (ezt hangsúlyozó) Páskándi Géza – pályáját, műveit próbáltam közös körképként elemezni, hanem a jóval korábbi, de ismertebbnek feltételezhető erdélyi irodalom tágasabb vonulatában igyekeztem megkeresni mindnyájuk helyét.

Az elmondottakon túl s ezen belül fontosnak tartom azt is hangsúlyozni, hogy Aladár nehezebben elfogadhatónak bizonyult (például Kányádi Sándorhoz vagy Sütő Andráshoz képest), Magyarországi viszonylatban talán még fokozottabban, mint Erdélyben. Még közvetlen, személyes ismerőseinknél, értő irodalmároknál is tapasztaltam (Czine Mihály, Sánta Ferenc), hogy idegenkedve fogadják, kezelik az ő – valóban rendhagyó – költészetét. Írásban kifejezve pedig Taxner Ernő korabeli kritikájára⁴⁸ hivatkozhatom, amely e tekintetben az elsők közt van,

⁴⁸ Taxner Ernő: *Két fiatal romániai magyar költőről*. Új Írás, 1967/8. 127–128. (Lászlóffy Aladáról és Szilágyi Domokosról).

hacsak nem az első – itthon. Az ő recenziójában, Lászlóffy Aladárról és Szilágyi Domokosról szólva, kétségtelen az óvatos fenntartás. („Ők ketten Romániában »befutott« költőnek számítanak, s néhány versük magyarországi folyóiratokba is eljutott már.”)

Lászlóffy Aladárról írva fokozott a távolságtartás, még több és még hangsúlyosabb az ellenvetés, az értékelés szélsőségek közötti elbizonytalanodása.⁴⁹ Taxner Ernő mindkét költőnél (Lászlóffy Aladárnál éppúgy, mint Szilágyi Domokosnál) a másodikként megjelent versesköteteiket veszi alapul.⁵⁰ A megfogalmazás módja azonban jelzi, hogy az ő olvasata, nézete szerint ez a két fiatal költő még csak „keres”, „akar”, „próbál” bizonyos új irányokat, eszközöket alkalmazni. Törekvéseiket méltányolja, de megvalósításaikat még nem látja valódiaknak. Összegezően (Lászlóffyval kapcsolatban): „*Lírai egyéniségének éles és határozott arcképe még nem rajzolódik ki verseiből*”. A költő „*bölcseleti alapja [...] tartalma gyakran nem elég mély*”, új távlatok helyett „*sokszor közhelyeket talál*”.⁵¹

Szokolczay Lajosnak a következő évben megjelent kritikája⁵² már közelebb áll hozzám. Ő négy fiatal költőt vesz sorra (Lászlóffy Aladár, Palocsay Zsigmond, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos), s a kényszerűen tömör összefoglaláson belül „*a mindent befogadás, az anyagi és szellemi lét történelmi időkben való változását*” emeli ki Aladár költészetének uralkodó vonásaként. Ő figyel fel és figyelmeztet arra, hogy saját irodalmi munkássága mellett s ezen túl a „*fiatalabb költőnemzedék összetoborzása*” is foglalkoztatja. A *Vitorla-ének* (1967) című antológiáról van szó, amelyet Kántor

⁴⁹ Különös véletlen, hogy Taxner Ernő, miután hazatért Kolozsvárról, felhívott és találkozót beszéltünk meg, ahol ő beszámolt arról, mint vett részt Aladár születésnapján, ahol engem is emlegettek. Ugyanakkor megkérdezte, hogy mi is a véleményem Ali verseiről és miért. A kép teljességéhez hozzátartozik az, hogy akkor ő (kortársam és kollégám) már a Petőfi Irodalmi Múzeum muzeológusa, osztályvezető-helyettese, majd osztályvezetője, jómagam pedig akkoriban még az Iparitanuló Intézetben tanítottam, majd tudományos segédmunkatárs voltam az MTA Irodalomtudományi Intézetében, státusz nélkül, háromhavonkénti hosszabbításokkal.

⁵⁰ A *Színhelyeket*, valamint Szilágyi Domokos *Szerelmek tánca* c. kötetét (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1965).

⁵¹ Taxner Ernő: *i. h.* 127.

⁵² Szokolczay Lajos: *Fiatal romániai magyar költők. Lászlóffy Aladár*. Napjaink, 1968/7.

Lajos joggal jellemzett úgy, mint „egy új költői rajzást”, amely „nem kis részben Lászlóffyék úttörésének” eredménye.⁵³

Mindkét esetben úgy örvendtem az 1967-es, 1968-as első kritikáknak, mint egy megnyitott útnak. De némi keserőséggel is olvastam őket, hiszen eszerint hiába írogattam, fogalmaztam a saját, hol egyező, hol eltérő véleményemet s külön az Aladárra vonatkozó poétikai elgondolásaimat.

Ezzel együtt abban az időben egy-egy határon túli kötetről írni többet, mást is jelentett, mint a jelzett, kifejezetten irodalomtörténeti jellegű ismerethiányok pótlását. Tudni lehetett és szükséges is volt tudni, hogy a korabeli Magyarországon még olyan magától értetődőnek, egyszerűnek látszó tényeket is kérdésként kell megfogalmazni – akár szónoki, provokatív kérdésként is –, mint amilyen az: *„hogyan és miért lehetünk érdekeltek abban, hogy a szomszédos magyar nyelvű irodalmakat, verseket is megismerjük, megértsük, olvassuk? Vajon nem más-e ez tisztázatlan eredetű kötelességérzetnél? [...] van-e, s ha igen, miért van szükségünk rájuk?”*⁵⁴

Évek telnek el, amíg (nem is megfelelő sorrendben és módon) megjelenhetnek ezek az írásaim. Ez utóbbi: a sorrend oka annak, hogy nem kerülhetem el az akkor már harmadik, negyedik verskötet recenzióinak egyikénél sem a bemutatást, sőt az ismételt bemutatást sem. S itt nemcsak a személyes lírikusi pálya előzményeiről kell szólnom, hanem arról is, hogy illeszkednek – illetve „robbannak” be – az elődök után a kortársak közé (ők: az „első Forrás-nemzedék” tagjai) az erdélyi magyar irodalom folyamatába. A kétségtelenül szokatlan, olvasásra, megértésre nem könnyen kínálkozó versek világához többféleképpen is egyengetni kellett az utat.

Mindez s más, hasonló előzmények, körülmények az okai annak, hogy több víznek kell lefolynia Dunán, Tiszán, Szamoson, míg odajuthatok, amit a magam dolgának s lényegesnek látok, hogy érdemben, magáról a költészetről szólhassak. Hogy immár a lírikus mögött álló megtett út ismeretében, erre hivatkozva ennek a poézisnek az egyediségét, egyedi megközelíthetőségét hangsúlyozhassam. Úgy véltem (s vélem): csak ezen a kereten

⁵³ In Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *i. m.* 1973. 163–164.

⁵⁴ A Tiszatáj 1971/1. számában, a *Szövevények* c. kötet kapcsán írtam ezt.

belül idézhetők az ő reprezentatívnak gondolt darabjai, sorai, részletei olyanféle gyönyörűséggel, mint amilyenel az első versek olvasása óta megújuló örömet, felismerést hozott nekem és sok barátunknak.

Ilia Miska felkérésére elsőként Alinak nem az első s még csak nem is a második, hanem a harmadik verseskötetéről (*Képeskönyv a vonalakról*. 1967) írhatok, az ő szervezésében.⁵⁵ A felkérés recenzióra vonatkozik. Nem fejtegethetem szívem szerint a költészete egészének sajátos természetét. De megkísérlem vázolni legalább a kortárs erdélyi lírai vonulat s ezen belül Lászlóffy Aladár verseinek helyét, szerepét. Nálunk „a Juhász Ferenc, Nagy László költészete körül gyűrűző csatákat” hozom példának. Úgy vélem – írom – : „a mi 45 utáni lírai derékhadunknak felelnek meg” az erdélyi magyar lírában „ők, a most [1969-ben] harmincévesek”. Késve találkozok velük az anyaországi olvasó. Például tízéves költői pálya áll Lászlóffy Aladár mögött, amikor harmadik kötete kapcsán kell „egyszerre bemutatnunk” – „és bekapcsolódnunk a körülötte és társai körül kialakult romániai vitába”. Ezzel a harmadik kötetel kezdeni a megértést „Olyan, mintha Juhász olvasását A tékozló országgal kezdenénk”.⁵⁶

Az ő esetében az teszi mindezt fokozottan hangsúlyossá s egyben könnyen adódható félreértések forrásává⁵⁷, hogy költészetének lényege, szokatlansága: „kezdettől olyan, mint a periodikus rendszer. [...] a sor egésze a hangsúlyos, s ennek bizonyos helyeit tölti be időnként.” Vagyis „fordítva építkezik, mint a költők általában. Nem az egyes versekből, kötetekből adódik” a líra egésze, hanem „az egész látomásából indul ki, innen származnak az egyes versek”. S idéztem Láng Gusztávot: „...nem a formáit csiszolja, hanem a gondolatait”. Fokozottan „csak szolgál” a vers nála, de nem „cifra szolgál” (mint Adynál), hanem tüntetően

⁵⁵ Tiszatáj, 1969/2. 179–181.

⁵⁶ Uo. 179.

⁵⁷ A fentiek miatt éreztem szükségesnek, hogy Varga Lajos [Márton] korabeli, okos kritikáját segítsek kiigazítani. Ő a Szövetségek kapcsán beszélt a „világkép átrendeződéséről”, a „költői én magáralálásáról”. Adott időszakban, adott összefüggések között ezek erősen megtévesztő megállapítások. A költői fejlődési folyamat egészét torzítják el (háttérük, okuk, feltehetően a magyarországi recepció említett, időbeli elmaradása). Varga Lajos [Márton]: *A fordulat kezdete. Lászlóffy Aladár: Szövetségek*. Napjaink, 1970/9.; Sz. K.: *Vita egy kritikával*. Napjaink, 1970/10.

szegényes, sokszor rosszul öltözött. Merész kísérletek alárendeltje.⁵⁸

*Mint elhessentett madarak, emberöltők tűnnek el –
mint lelőtt sasok
városok omlanak össze, Memfisz, Róma...
Beszéd pillanatonként születik s elszáll*

elhal a föld körül [...]

*rajzolódik-e már valami nagy,
az emberre növe eredmény? –*

– hangzik el például egy költői kérdés. Másutt ilyen kijelentéssel találkozunk:

*A világ minden mozdulata egyaránt értékes törekvést mutat.
Az én vergődésem csakolyan, mint bármelyik madár tánca,
ágak törése, fellegek alakulása.⁵⁹*

Mindegyiknél nehezen elfogadható a gondolat, a vízió, a sajátos költői világ – annak távlatai, arányai, szokatlan léptékei nélkül. Az egyedi lírai univerzum ismerete nélkül érthetetlen szerepe lehet itt az időnek, térnek/tereknek, személyiségeknek s valamennyi egymásba kapcsolódásánál: az állandóan jelen lévő, szimultán történelemidézésnek.

Merőben szokatlan ez a lírai közeg, amelyben:

Évente visszatérő illatok keresik azt, akivel együtt emlékezhetnek – [...] – valamelyik egykori lüktető pillanatra.

S ahol így vall önmagáról: „...tulajdonképpen egy fej vagyok, aki magam mögött időnként elviselhetetlen biztatást érzek az emlékezésre.”⁶⁰

⁵⁸ Kortárs, 1972/12. (Kiemelés: Sz. K.).

⁵⁹ Az emberi beszédről. In: Színhelyek (1965). 96.; Kód. VII. Uo. 143.

⁶⁰ Bulevárd Termopilé. In: Képeskönyv a vonalakról (1967). 86.

Ez a látásmód, ez a képvilág már az első igazi Lászlóffy-versekben megjelenik, s hol magával ragadóan hat, hol pedig (nem ok nélkül) a „bizari” jelzöt érdemli ki. Így a magyarországi recenziókban bemutatkozásként szereplő harmadik kötet (a *Szövetségek*) verspéldái nem vagy csak nehezen kerülhetnek a helyükre. Akár már a kötet cím és a verssorozat, maga a „szövetségek” szó jelentése, jelentésköre is mintegy „kommentárra” szorul. Hiszen egy kezdettől fogva épülő gondolati, szemléleti koncepciónak újabb pillére ez, újabb sajátos költői alapfogalom. Ahogy ez akár a mottóul választott sorokban is megjelenik. Az egyszeri ember és az emberiség, akár csak bármelyik, az ember bélyegét magán viselő tárgy vagy forma (a fényesre koptatott szerszámnyéltól a szobrokig) ebben a költői világban egyetlen „lánc”-ba kapcsolódik, egyetlen, különböző történelmi „színhelyeken” végighaladó vonulatba.

Az 1970-ig felsorakozó három (a pályát indító elsővel együtt négy) verseskötet egy érett, eredeti, mással össze nem téveszthető költő kézjegye, amelyet olvas, értelmez, méltányol most már nemcsak a szűkebb, hanem a tágabb pátria is.

Kettőnk levelezése pedig – a költészet útját, súlyát mérlegelve – magán-eszmecszeréből most már „hivatalos” irodalmi disputa részévé vált.